

DURSUN ALI YAZ

PARANIN YAZILMAMIŞ TARİHİ

PARARA

Antik Çağdan
Geleceğe

ANTİK ÇAĞDAN GELECEĞE
PARA

Dursun Ali Yaz

TİMAŞ YAYINLARI | 4834
Popüler Bilim | 7

EDİTÖR

Burcu Mercan

SON OKUMA

Semra Topçu

KAPAK TASARIMI

Yasin etin

İÇ TASARIM

Nur Kayaalp

1. BASKI

Ocak 2020, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-3204-4

9 786050 832044

TİMAŞ YAYINLARI

Çağalođlu, Alemdar Mahallesi,
Alaykışkő Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

timasyayingrubu

Kőltőr Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 12364

BASKI VE CILT

Sistem Matbaacılık

Yılanlı Ayazma Sok. No: 8

Davutpaőa-Topkapı/İstanbul

Telefon: (0212) 482 11 01

Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

DURSUN ALİ YAZ

İstanbul'da doğdu. MBA eğitimi aldı. Sermaye piyasalarında çalıştı. ABD, Fransa, İngiltere, İtalya, Mısır, Rusya ve Yunanistan'da incelemelerde bulundu. Sivil toplum örgütlerinde, üniversitelerde, ticaret ve sanayi odalarında konferanslar verdi. Çok sayıda araştırması yayımlandı. TBF Denetim Kurulu, TKYD ve BJK Kongre Üyesi olup *Antik Çağdan Geleceğe PARA* adlı bu eser, on birinci kitabıdır.

aliyaz@suadiyedenetim.com.tr

SUNUŞ

Uygarlık tarihini Şekillendiren paranın icadı, 11.000 yıl öncesine dayanır. Antik ağdan beri kullandığımız para türlerini bilim ve akıl eleğinden geçiren yazar, para olgusunu Trampa Para, Mal Para, Tartı Para, Madeni Para, Kâğıt Para ve Sanal Para olmak üzere altı kategoriye ayırıyor. Paranın ruhu, özü ve Őeklini baz alarak yaptığı bu ayırımın para felsefesinde yepyeni bir sayfa açacağına inanıyorum. Uzun ve disiplinli bir çalışmayla ortaya çıkardığı eser, paranın yalnızca tarihini değıl servet ve devlet kavramlarıyla ilişkisini sosyolojik, kültürel ve yönetsel açıdan irdeliyor. Böylesi bir çalışmanın farklı dillere çevrilerek ülkemizin marka değıerine katkı sunmasını umuyorum.

MÖ 9000’lerde tahılı evcilleştirip yerleşik hayata geçen atalarımız, 5.000 yıl boyunca trampa para kullandı. Paranın ete kemiğıe bürünmesi gerektiğinde ise Sümer arpasında karar kıldı. Yüzlerce çeşit mal paranın dolaşımında olduğı 1.000 yılın ardından değıerli metallerin ölçü ve ayarını keşfeden Mısırlılar, tartı parayı deneyen ilk medeniyetti. Yaklaşık 2.500 yıl boyunca değıerli madenleri kesip tartarak alışveriş yaptılar. Ege sahillerinde yaşayan Lidyalılar ise iki önemli buluşa imza atarak para formunu değıştirdi: (i) Tartı paraya vurulan egemenlik damgası (ii) Standart gramaj ve ayara sahip sikkeler. İşte cebimizdeki madeni paraları bu icatlara borçluyuz. Olağanüstü buluşlarına

bir yenisini daha ekleyen Çinliler ise önce kâğıdı üretti sonra paraya dönüştürdü. 7. yüzyılda gerçekleşen bu devrim, kendini dış dünyaya kapatmış bir medeniyetin ürünüydü. Buna rağmen tüm evrene yayılan kâğıt paralar, tarihin devasa yol ayrımlarına şahitlik etti. Amerika Birleşik Devletleri'nin uygarlık sahnesine çıkması ise para olgusunu bambaşka bir boyuta taşıdı. Özellikle son 50 yılda gerçekleşen teknolojik sıçramalar sayesinde uluslararası piyasaları domine eden sanal para, yalnızca bilinen para formlarını değil servet ve devlet kavramlarına ilişkin tüm paradigmaları da değiştirecekti.

Mezopotamya'nın cömert topraklarında başlayan bu serüveni uygarlık tarihi eşliğinde aktarmayı başaran yazar, okuyucusunun elinden tutup onu bir medeniyetten diğerine götürmeye kararlı görünüyor. İlkel bir kabilenin trampa yöntemlerini okurken Mısır firavunlarının servetiyle tanışmak, Lidya kralı sahte sikke basarken Pers ordusuyla sefere çıkmak, Ezop masalları eşliğinde Sezar'ın suikastine şahit olmak, Osmanlı hazinesine girip İstanbul sarraflarıyla dolap çevirmek veya derebeylikten demokrasiye uzanmak müthiş bir deneyim olacak. Galata bankerlerinden Medici banknotlarına, Ortaçağ burjuvasından Afrikalı tüccarlara, Rönesans'ın hamilerinden engizisyon kurbanlarına, Fransız banknotlarından (assignat) İngiliz sarraflarına (goldsmith), Hollanda kolonilerinden Wall Street savunmasına veya dünya paylaşım savaşlarından Silikon Vadisi'ne uzanan bu yolculuk başınızı döndürecek. Bir okur gözüyle etkilendiğim nokta ise böylesine muazzam gelişmelerin adeta imbikten damıtılarak kaleme alınmasıdır.

Keşiften ziyade zincirleme icatların doğal bir sonucu olan paranın neye mâl olduğundan nelere mâl olacağına kadar en çarpıcı yaşanmışlıklar, para felsefesindeki nüanslar, din ve siyaset ilişkisi, mitler, efsaneler hatta alegoriler yetmezmiş gibi

modern toplum, rezerv para, senyoraaj, emisyon, bankacılık, paranın fonksiyonları gibi teknik konular da her yaştan okuyucuya hitap eden harika bir üslupla taçlandırılmış ve belgesel tadında sunulmuştur.

Bünyesinde kuvvetli bir enerji barındıran ve evcilleşmediği takdirde tehlikeli olabilen parayı anlamak, insan zihninin dönüşümünü anlamaktır. Bu nedenle önemli bir boşluğu dolduracağına inandığım bu eseri önemişiyorum. Henry David Thoreau 'Yaşamak için ayağa kalkmayan, yazmak için oturma-sın.' der. Mezopotamya'dan Avrupa'ya, Afrika'dan Amerika'ya kadar kitapta adı geçen coğrafyalara bizzat giderek tutkulu bir saha araştırmasıyla çalışmasına kimlik kazandıran yazarın ortaya koyduğu adanmışlığı, her satırda hissedeceksiniz.

Diğer taraftan seçkin kaynaklar ve farklı bilim dallarından edindiği bilgileri, kuvvetli tezlerle harmanlayan bir kitaba sunuş yazıyor olmaktan memnuniyet duyduğumu ifade etmek isterim. Bu vesileyle uygarlık tarihine para penceresinden bakmamızı sağlayan araştırmacı yazar Dursun Ali Yaz'a teşekkür ederim. İlk satırdan arka kapağına kadar bizleri kucaklayan, kitabın bir çırpıda okunmasını sağlayan editör ve araştırma ekibini kutlar, ülkemizin entelektüel sermayesine katkılarından ötürü Timaş Yayınlarını tebrik ederim.

Dr. Yılmaz ARGÜDEN
ARGE Danışmanlık A.Ş.
Yönetim Kurulu Başkanı

TEŞEKKÜR VE ÖZÜR

Uygarlık tarihinin binlerce yıllık tasarımı olan para üzerine kalem oynatmak oldukça masraflıydı. Zira kitap bittiğinde hem param bitmiş hem de borçlandığım kişi ve kurumların sayısı anonim boyutlara ulaşmıştı. Şimdi okuyacağınız satırlar, paranın altı formunu da kabul etmeyen gönlü zengin insanlara duyduğum minnet borcunu ödeme gayretidir. Ayrıca bu kitabın araştırma, yazım ve basım aşamalarında aşağıda adını andığım isimler dışında herhangi bir kişi veya kuruluştan destek, yardım veya hibe almadığımı belirtmek isterim.

Öncelikle kaynakçada yer alan eser sahiplerine teşekkür ederek başlamalıyım. Çalışmamda en az benim kadar hak sahibidirler. Ayrıca kaleme aldığım bazı çarpıcı yorumları bir kitap veya makaleden mi aldığım, tartışma veya sohbetten mi esinlendiğim konusunda tereddüte düştüklerim oldu. Dolayısıyla bilerek ya da bilmeyerek istifade ettiğim hâlde ismini anamadığım herkesten özür dilerim.

Geniş bir disiplin yelpazesinden faydalandım. Başta nüsmatik olmak üzere tarih, arkeoloji, din, iktisat, finans, sosyoloji, coğrafya, semantik ve edebiyat kürsülerine başvurdum. Aynı zamanda sahaya inerek Türkiye, Amerika ve İngiltere merkez bankalarını ziyaret etme fırsatı buldum. Pek çok koleksiyon, darphane, sergi, müze, galeri ve müzayedeye katıldım. Olağanüstü arkeolojik yörelere seyahat ederek bilim insanlarının çar-

pıcı fikirlerini dinledim. Yerli ve yabancı portföy yöneticilerinin engin deneyimlerinden beslendim. İlkel kabile çadırlarına girip Wall Street sokaklarında yürüdüm. Bürokrat, akademisyen ve teknokratlara danıştım. Fakat yararlandığım isimleri not etmeyi düşünemedim. Şimdi geriye bakınca bu kabalığımdan ötürü hepsinden özür diler, katkı sunanlara tüm saygımla teşekkür ederim.

Kitabın künyesinde bilim danışmanları başlığının olması, akademik kurallara göre yazdığımı değil bilimsel bakış açısını önemsediğimi göstermektedir. Buradaki değerli hocalarım sayesinde bilimin rotasında giderek hem fikirlerimi hem de kalemimi terbiye ettim. Kritik yerleri tartışırken ortaya koydukları uyarı ve öneriler sayesinde yeni sentezlere ulaştım. İtinayla kaynak tarayıp bilgilendirme nezaketi gösteren her birini şükranla anmak isterim: Duayen iktisat tarihçisi hocam Prof. Dr. Mehmet Genç ve Dr. Rüştü Bozkurt, birikimlerinden istifade ettiğim Medeniyet tarihçisi hocalarım Prof. Dr. Celal Şimşek, Öğr. Gör. Cezmi Koca, Doç. Dr. Raif İvecan ve Doç. Dr. İsmail Köse, İslam hukukçusu Prof. Dr. Servet Bayındır, dinler tarihi üzerine çalışan Dr. Lütfü Özşahin ve Dr. Emrah Eker.

İngilizce, Yunanca ve Latince metinlerin teknik detaylarını anlamamı kolaylaştıran Ayça Karaca, Fatih Çil, Burak Çetinçeker, Kaan Dik, Barış Kavala ve Aynur Uysal'a sonsuza kadar minnettar kalacağım. Amerika'daki çalışmalarımında yardımcı olan Necati Yılmaz, Assoc. Prof. Hilmi H. Elifoğlu, Assoc. Prof. Tufan Tiğlioğlu ve Güven Ekmekçi'ye; İngiltere'de Leopoldina Lago ve Gökhan Gökçeoğlu'na; Afrika'da Rahmatou Keita, Asraf Said Mswaki, Jerry Lukumay'a ne kadar teşekkür etsem az gelir. Semra Topçu, Arzu Aktaş, Emine Öte ve Barış Özdemir sayısız hatamı düzeltti; Kadir Saraç, Serdar Börçan

ve Özge Doğan ise sanatsal açıdan ufkumu açarak değer katılar; son olarak silinen dosyalarımı kurtaran İsmail Acıdemir, kitapla birlikte beni de hayata döndürdü. Her birine içtenlikle teşekkür ederim.

Bu zorlu süreçte paraya pula kıymet vermeyen dostlarım hep yanımdaydı. Sürekli müsvedde okuması yaparak görüş ve önerilerini esirgemediler. Hayal ettiğim kurgunun ve ifade tekniğimin okuyucuda nasıl yankılandığını onlar sayesinde algıladım ve kendimi yenileme fırsatı buldum: Kemal Kaptaner, İbrahim Akel, Celalettin Cingöz, Sedat Eryürek, Ziya Anıl Memiş, Adnan Gün, Hasan Kahraman, Ergun Şenlik, Cem Tekin, Fahri Arıkan, Nadi Abbasoğlu, Celal Kafesoğlu, Salih Ünal, Şeydanur Koç, Ruhan Bilkay, Dilara Yaz, M. Alperen Yaz, Savaş Çoban, İsmail Namlı ve İsmet Akkaya isimlerini anmaktan kıvanç duyarım.

1982’de kurulan ve 5.000’e yakın kitap basmış Timaş Yayınları ile çalışmanın ayrı bir gurur kaynağı olduğunu da belirtmeliyim. Öncelikle teşekkür etmek istediğim kişi ‘*Oy birliğiyle kitabınızı yayımlama kararı aldık,*’ haberini veren Yayın Koordinatörü Seval Akbıyık Hanımefendidir. Ayrıca Timaş Yayın Grubu’nun Yönetim Kurulu Başkanı Osman Okçu’ya, yayın danışmanları Ahmet Kot ve Hasan Şevki Bilgin’e, yayın kurulu üyelerine, kitabın kapak ve iç tasarımı için emek veren Yasin Çetin ile Nur Kayaalp’e ve çalışmamı sahiplenen tüm Timaş ekibine teşekkürlerimi sunarım.

Eğitimci ve tarihçi Burcu Mercan Hanımefendinin editörlüğü ise muhteşem bir deneyimdi. Zekâsıyla yoğurduğu rafine eleştirileri ve ilham veren katkıları sayesinde tezlerim sağlam temellere oturdu. Aynı zamanda kitabın sahip olduğu tüm edebi kaliteyi ve okuyucuyu şaşırtan harikulade detayları kendisine borçluyum. Eğer bu eser uluslararası arenada kabul

görecekse arka plandaki kahraman kendisidir. Son olarak eserimin taslak metnini okuma nezaketi göstermekle kalmayıp önerilerde bulunan, kaynak sunan, hem beni hem editörümü teşvik eden ve sunuş yazısı kaleme alarak bizleri onurlandıran Dr. Yılmaz Argüden Beyefendiye de teşekkür eder, sevgi ve saygılarımı sunarım.

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihini şekillendiren başlıca üç tane zihinsel icat olduğunu biliyoruz: Para, Servet ve Devlet. Antik çağdan günümüze yaşamsal ihtiyaçları *para*, kölelikten krallığa uzanan toplumsal sınıfları *servet*, mağara adamından modern bireye dönüşen uygarlık tiyatrosunu ise *devlet* olgusuyla taçlandırdık.

Yaklaşık 11.000 yıl önce tahılı evcilleştiren atalarımız, aile kurup köy ve kentler inşa ettiler. Grup, güruh, topluluk ve toplum şeklinde evrimleşen bu birlikteliğin çimentosuna *para* diyoruz.

Yaklaşık 6.000 yıl önce üretim fazlasını stoklayan insanlık, fakirlik ve zenginlikle tanıştı. Kulluktan lordluğa, serflikten burjuvaya uzanan bu sınıfsal statülerin kaynağına *servet* diyoruz.

Yaklaşık 800 yıl önce savaş ve dogmalardan yorulan kitleler, feodal sisteme başkaldırdı. Yüzyıllar içinde imparatorluktan demokrasiye evrilen bu hukuksal aklın zirvesine ise *devlet* diyoruz.

Üçlemenin ilki olan bu kitabı yazmaktaki amacım, insanlığın binlerce yıllık macerasına para penceresinden bakabilmektir. Şimdi ise bu sayfalardan yayılacak enerjinin *Servet* ve *Devlet* kitaplarını yazdıracak cesareti vermesini dilerim.

GİRİŞ

Binlerce yıllık uygarlık yolculuğunda bizleri yalnız bırakmayan tek şey paraydı. İşte bu kitap, antik çağdan emekleyerek yola çıkıp şimdilerde ışık hızına erişen paranın muhteşem serüvenini merak edenler için yazıldı.

Para kavramıyla ilk tanıştığımız 11.000 sene öncesinde insan ve ürün sayısı azdı. Bu yüzden paranın somut versiyonuna gerek duyulmuyordu. İhtiyaçlar, değiş tokuşla temin ediliyordu. Paranın fiziken olmasa da ruhen dolaşımında olduğu bu sisteme *Trampa Para* diyoruz. Nüfus sayısı ve ürün çeşidi arttıkça daha gerçekçi bir ödeme aracına ihtiyaç duyarak *Mal Para* formunu keşfettik. Tarihteki ilk mal para, Sümer arpasıydı. Bu sistemin en belirgin özelliği, iki farklı malın başka bir malı esas olarak el değiştirmesiydi. Trampa gibi geçim ekonomisi boyutunda ve tamamen zaruri ihtiyaçları karşılamaya yönelikti. Üçüncü kategoride ise değerli madenlerin tarih sahnesine çıktığı *Tartı Para* modelini bulacaksınız. Alışverişlerin ilk kez yaşamsal değeri olmayan kıymetli madenler aracılığıyla yapılması, insanlık tarihinde derin izler bıraktı. Değerli metalleri ortadan ikiye ayırıp tartmayı başaran atalarımız, finans kültürüne önemli katkılar sundu.

Trampa, mal ve tartı para formlarının kullanıldığı MÖ 9000 ile MÖ 600 yılları arasında gerçekleşen finansal işlemler oldukça basit, etki alanı ise dardı. Bu yüzden paranın fonksi-

yonlarından sadece ikisi keşfedildi. Aslında para sayesinde yazı bulunmuştu ama soylular dışında okuyup yazabilen yoktu. Devlet muhasebesi kayda alınır fakat özel sektörü kapsamazdı. Yunan medeniyetinin birikimlerini harmanlayan İslam uygarlığı henüz doğmamış, Batı dünyası bilime sarılmamış, kıtalar keşfedilmemiş, Rönesans ateşi yanmamış, paylaşım savaşları yaşanmamış ve uzaya çıkılmamıştı. İşte bu yüzden *Tarih Öncesi* dönemi de kapsayan trampa, mal ve tartı paraların kullanıldığı 8.500 yıllık aralığa derinlemesine yer verilemedi.

Para olgusunun dördüncü evresi ise kapsamlı bir inceleme gerektirdi. *Madeni Para* başlığı altında sınıflanan bu bölüm sikkeler başta olmak üzere; demir para, bozuk para veya altın para isimleriyle anılan tüm metal paraları kapsamaktadır. Uygarlık tarihinin ilk madeni paraları demir ve bronzdan, sonrakiler bakır ve gümüşlendi. Bir yüzünde kral figürü diğer yüzünde dini metinler bulunan altın sikkeler ise imparatorlukların eseri idi. Dolayısıyla 2.500 yıllık bu paraların felsefesine sırt çeviren hiçbir devlet, paranın geleceğine ilişkin sağlıklı tahminler yürütemedi.

1.300 yıl önce Çin medeniyetinin hediye ettiği zekâ dolu armağanlarından birisi olan *Kâğıt Para* ise yüzlerce yıl görmezden gelindi. Ancak modern devlet ve sanayi devriminin etkisiyle 19. yüzyıla girince global düzeyde yayıldı. Yakın zamana kadar altın külçeler rezerv edilerek basılan banknotlar, dünya ekonomisinin görkemli dönüşümlerine tanıklık eden muazzam bir buluştu. Buhar devrimiyle patlayan üretim çılgınlığı, baş döndürücü icatlar ve korkunç kitlesel savaşların tamamı bu paralara resmedildi. İşte o günlerde kurulan Birleşmiş Milletler ise 'savaş yoluyla servet transferini engelleyerek' uygarlık tarihini değiştirdi. Bir maddelik bu hüküm, alakasız gözükmesine rağmen önce kâğıt paranın hemen ardından sanal paranın en

büyük güvencesi olacaktı. Her biri uygarlığın kilometre taşı olan bu makro gelişmelere kayıtsız kalınamazdı. Dolayısıyla yakın geçmişe ışık tutan paranın beşinci evresine daha fazla yer verildi.

Sanal Para ise çerçevesini belirlemekte en zorlanılan bölümdü. Dijitalleşmenin başat aktörlerinden bilgisayar ve internet sayesinde yaygınlaşan sanal para, uluslararası finansal sistemin hamiliğini üstlendi. Uygarlık tarihi açısından kısa gözüken bu dönem, geniş bir kitleyi ilgilendiriyor. Çünkü sanal para miktarı, toplam emisyon hacminin % 90'ını geçti. Küresel ekonomiyi hegemonyası altına alan bu tablo, finansal yapıyı hiç olmadığı kadar gizemli bir hâle getirdi. Trampadan banknota, fei kayasından kripto paralara, Sümer arpasından mutasyon piyasalara, deniz kabuklarından altın külçelere uzanan binlerce yıllık tecrübeleri alt üst eden bu evrimsel sıçramayı hayretler içinde okuyacaksınız.

Bir kitabın giriş bölümü, yazarla okuyucunun başbaşa sohbet edebildiği özel bir alandır. Dolayısıyla artık birinci tekil şahısla yazarak sadece okurlarımla konuşmak istiyorum. Değerli okurlar, sayfalar ilerledikçe bir piramit tasarlandığını fark edeceksiniz. Öncelikle bütün zemini uygarlık tarihiyle kapladım, ekonomik ve sosyo-kültürel süreci ise ikinci kata yerleştirdim. Son olarak paranın geçirdiği altı evreyi piramidin zirvesine koydum. Paranın altı forma bürünerek günümüze ulaştığı iddiasını ortaya koyarken paranın *ruh*, *özü* ve *şekli* bakımından uygarlık tarihine katkısını esas alan üç basamaklı bir filtre kullandım. Ayrıca paranın geleneksel fonksiyonlarını icra edip etmediğini de dikkate aldım. Bu düşünce sistematığının özünü içeren alt başlık, sanal para bölümünün sonundadır. Hemen girişte ise kronolojik bir cetvel bulunuyor. *Uygarlık Döngüsü* ve *İlkellik*

Döngüsü başlıkları altında kitabın bağlamını ortaya koyan bu tablo, aynı zamanda yol haritamı içermektedir.

İleri sürdüğüm varsayımları güçlendirmek adına paranın icadından dinlerle irtibatına, komplo teorilerinden finansal hilelere, ezoterizmden mitlere, tarihsel olaylardan günlük yaşantımıza ulaşan kültürel ve sanatsal argümanlardan mümkün olduğunca istifade ettim. Amacım hem sizleri bilgilendirip hem de farklı görüş üretmenize yardımcı olmak, eğer haddimi aşmaya müsaade varsa, ilham vermektir.

Kaynakça, dipnot ve alıntılama yönteminden de bahsetmeliyim. Aydın ahlâkına sahip bir yazar, yararlandığı eserleri dipnota almalı ve kaynakça kısmında belirtmelidir. Bu kural, benim için de geçerli ve etik açıdan doğru olandır. Dolayısıyla anonim bilgiler dışında direkt alıntı yaptıysam veya bir bölümü kurgularken herhangi bir ideoloğun düşüncelerinden aynen yararlandıysam o kişiyi ve eserini, metnin içinde andım. Ancak kitabın genelinde farklı eserlerden derlediğim bilgileri damıtarak yeni şeyler söylemeye çalıştım: Örneğin paranın geçirdiği evreleri altı bölüme ayırmak, rezerv para olgusunu üç şarta bağlamak veya paranın fonksiyonlarını paranın formlarıyla ilişkilendirip para mefhumuna farklı bir tanım getirmek gibi. İşte bu ve benzeri tezleri herhangi bir kitaptan almadım ancak yararlandığım kaynaklar olmasaydı hiçbirini düşünemezdim. Dolayısıyla fikirlerime ilham veren her kitabı, ilgili bölümün sonuna ekledim ancak okumayı güçleştirdiği için dipnotta yer vermedim.

İncelemiş olduğum on bin yıllık süreci; farklı kültürler, farklı dinler, farklı ideolojiler ve farklı coğrafyalar üzerinden anlattım. Dolayısıyla her farklı konu başlığında ilgili terminolojiyi kullanmaya çalıştım. Bir yerde sikke veya madeni para, bir yerde tüccar veya burjuva başka yerde ise serf veya çiftçi

yazmamın sebebi buydu. Hâliyle genç okurlar, bir yazar gibi sözlük okumak durumunda kalabilir. Bu tercihi, bilinçli şekilde yaparken amacım okuyucuyu şaşırtmak değil araştırmaya yöneltmekti.

Tarihsel olay ve olguları aktarırken -di'li geçmiş zaman kipini kullandığım için kimi ifadelerin gereğinden fazla keskin olduğunun farkındayım. Hatta indirgemeci bir izlenim verdiğini de biliyorum. Konunun uzmanları determinist ekolden etkilendiğimi düşünebilir. Asıl tehlike ise kitabın sadece bir kısmını okuyanlar nazarında yanlış intiba uyandıracak olmasıdır. Şöyle ki, paranın binlerce yıllık yolculuğunu ilgili dönemde yaşayan toplumların iyi veya kötü yönlerini ele alarak inceledim. Dolayısıyla netameli konulara değinirken kimi tarihsel karakterleri, devletleri, medeniyetleri hatta uygarlıkları verdiğim veya övdüğüm şeklinde bir algı oluşabilir. Örneğin bir bölümde Batı düşmanı veya hayranı olduğum, başka bir bölümde ise Doğu'ya güzellemeler yaptığım veya onu yerden yere vurduğum sanılabilir. Bu amaçla ilgili bölümleri basiretine güvendiğim insanlara okuttum ve beklediğim tepkileri aldım. Baştan söylemek gerekirse hata ve eksiklerim dışında bu yöndeki itham ve eleştirileri reddetmek durumundayım. Çünkü herhangi bir siyasi görüşe, ideoloji veya izmlere yaslanmadan, kalemime sansür koymadan, özgür ve tarafsız düşünmeye çalıştım. Hiçbir mesleki, siyasi veya sivil toplum kuruluşunun yönlendirmesi, maddi veya manevi desteği olmadığı gibi analizlerimi ortaya koyarken kabalık etmemeye özen gösterdim. Etnik kökenimin, kişisel doğrularımın, kültürel değerlerimin ve dini inançlarımın ötesinde bir bakış açısıyla yazmaya çalıştım.

Sonuç itibarıyla her bölümde yanlışlanabilir fikirler üretmeyi denedim. Ortaya koyduğum iddia ve kuramların sunum tarzı, kurgusu ve analizler tarafıma aittir. Her birinin tartışılma-

sından hatta çürütülmesinden mutluluk duyacağımı belirtmek isterim. Ne zaman kalemim kurusa, ÷lkemin ve uygarlığın entelektüel sermayesine değer katacağımı düşünerek daha çok çalıştım. Tutku ve konforun ters yönlü işlediğini bildiğimden, düşünsel acılara aldırmadan okumayı, düşünmeyi ve yazmayı hiç bırakmadım. Sonuçta kitabın her satırından keyif aldım, mutluluk duydum. Sizlerin de benzer duyguları hissetmenizi dilerim.

Dursun Ali YAZ

18 Ekim 2019, İstanbul

PARADAN ÖNCE

(MÖ 20000 – MÖ 9000)

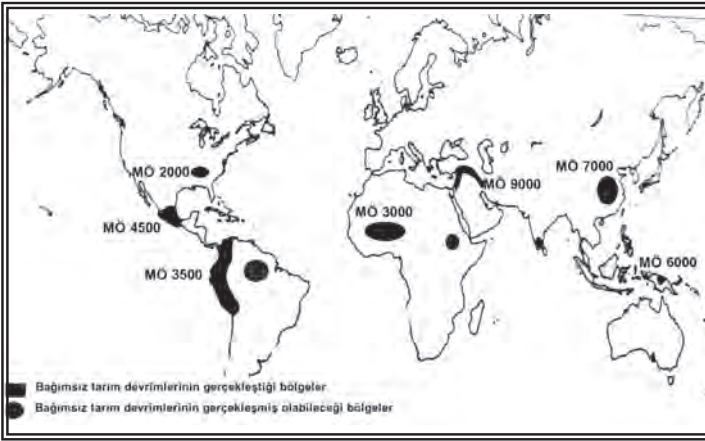
Para yokken insan vardı fakat insanlık tarihi parayla başladı. İlk kez parayla tanışan atalarımız, tabiat karşısında acizdi. Alet edevatları kısıtlı, yaşam standartları içler acısıydı. Anladığımız manada evleri, arabaları, meslekleri, yazıları, kültürleri, pasaportları, kıyafetleri, unvanları hatta delikli tek kuruşları yoktu. Algılamak kolay olmasa da bugün ulaştığımız konforu, yüz milyardan fazla insanın uygarlık havuzuna aktardığı tecrübelerle borçluyuz.

İlkel insan, parayı icat etmeden önce iki temel korkuya sahipti: Açlıktan ölmek ve kendinden büyük canlılara yem olmak! Yazı ve dümenin icat edilmediği, mikrop ve kıtaların keşfedilmediği, sınıf ve devletlerin kurgulanmadığı, kavramsal evrene adım atılmamış o günlerin tek hedefi, hayatta kalmaktı. Bu iki korkuyu, uzun bir zaman diliminde ortaya konan keşif ve icatlar sayesinde aşabildik. Bunların ilki ve belki de en muhteşemi 11.000 yıl önce yaşandı. İşte bu keşfin ardından doğacak olan para kavramı, sayısız kez evrim geçirmesine rağmen bizleri hiç yalnız bırakmadı.

Tahılın Evcilleştirilmesi

Buzul çağının tahrip edici etkilerinin sona ermesiyle gezegenimiz daha yaşanılabilir bir iklime kavuştu. Özellikle *Bereketli*

Hilal denilen Mezopotamya¹ coğrafyasının bitki örtüsü, günümüzden daha zengindi. Küçük gruplar halinde gezen atalarımız, mevsim değişimlerine göre hareketli avlarının izinden giderek sürekli taşıyor, uygun yer bulduğunda ise geçici olarak konaklıyorlardı. Bu sırada bir kadın çıktı ve ‘*Buğday nasıl yetişiyor?*’ diye sordu. İnsanlık tarihindeki mucizevi dönüşüm işte böylesine basit bir soruyla başladı. Zira toprağın doğurganlığından faydalanıp bilinçli tarıma geçmek, *açlıktan ölmek* kâbusunu bitirecekti. Kaderimizi değiştiren bu kadının adını bilmiyoruz fakat temel besin kaynaklarımızdan arpa, buğday, pirinç ve mısıra onun sayesinde kavuştuk.

Tarım devrimlerinin gerçekleştiği yer ve tarihleri gösteren bu harita, yeni arkeolojik bulguların eklenmesiyle sürekli revize edilmektedir.

O günden sonra tahıl ve türevleri, her kültürün kutsalları arasına girdi. Bu yüzden artan yemeğin çöpe atılması en ilkel topluluklarda bile hoş karşılanmaz. Yere düşen ekmeği öperek saygıyla kenara kaldırmak evrensel bir ritüeldir. Ne var ki bu

1 Dicle ve Fırat ırmakları Türkiye'nin güneyinden Basra Körfezi'ne dökülene kadar yan yana akar. Yunancada 'Irmaklar arasındaki ülke' anlamına gelen bu hinterlanda Mezopotamya diyoruz.

ulvi makama her mahsul erişemedi. Örneğin domatesi öpüp başının üstüne koyanı göremeyiz. Yere düşen insana değinmiyorum bile!

Bilinçli ziraat düşük bir hızda ve sınırlı bir alanda başladı. O günlerde zaman kavramı bilinmediğinden hangi senede, hangi mevsimde veya hangi saatte yaşadığımızın bir cevabı yoktu. Tarım toplumuna geçişle birlikte ‘zaman ve saat’ olgusu önem kazandı. Dolayısıyla tahılların evcilleşme süreci, takvim bilgimizle paralel ilerledi. Buğday yaklaşık MÖ 9000’de, bezelye ve mercimek MÖ 8000’de, zeytin MÖ 5000, üzüm ise MÖ 3500’lü yıllarda evcilleştirildi. Şu an sahip olduğumuz teknolojiye rağmen ihtiyacımız olan kalorinin % 90’ından fazlasını MÖ 9000’le 3500’lü yıllar arasında keşfedilmiş bir avuç bitkiden elde ediyoruz. Üretimini kontrol edebildiğimiz 42 adet mahsulden biri olan arpa ise uygarlık tarihinin ilk fiziki parası olacaktı.

Herhangi bir icat veya keşfin bir kitapta farklı diğer kitapta farklı tarihlenmesi kafamızı karıştırabilir. Bunun sebebi arkeologların durmak bilmeyen çalışmaları sayesinde uygarlık tarihinin sürekli güncellenmesidir. Örneğin Türkiye’nin Şanlıurfa ili sınırlarında 1995 yılında ortaya çıkarılan ve Mısır piramitlerinden 7500 yıl yaşlı olan Göbeklitepe, tahılın evcilleştirilmesi ve yeryüzündeki ilk tapınak hakkındaki bilgileri sil baştan değiştirecek kanıtlar sunuyor. Yanlış bilinen doğrulardan biri de, gıda ürünlerinin uluslararası ticaretin baş aktörü olmasıdır. Hâlbuki yakın zamana kadar her medeniyet kendi ürettiğini yedi. Mesela Türklerin milli yemek dediği kuru fasulyenin Amerika’dan gelişi 18. yüzyıl sonlarına tekabül eder. O güne kadar Eski Dünya’nın kuru baklası tüketilirdi. İnkaların üç bin çeşidini ürettiği patatesin İstanbul’un semt pazarlarında görülmesi 1870’leri bulmuştu. Domates, mısır, biber ve taze